

ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

М. Ф. Плотнікова, О. Ф. Присяжнюк

ПЛАНІМІРНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Монографія

За редакцією д. е. н., професора
Є. І. Ходаківського

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського національного агроекологічного університету,
протокол № 5 від 26 грудня 2018 р.*

Рецензенти:

Малік М. Й., доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, завідувач відділу розвитку підприємництва і кооперації ННЦ «Інститут аграрної економіки»;

Єрмаков О. Ю., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки праці та соціального розвитку Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Россоха В. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Плотнікова М. Ф., Присяжнюк О. Ф.

П58 Планомірний розвиток сільських територій: [монограф.] / за ред. д. е. н., проф. Є. І. Ходаківського. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. – 272 с.

ISBN 978-617-7748-37-2

У монографії досліджено суть та детермінанти розвитку сільських територій. Встановлені закономірності та тенденції прояву глобалізації та локалізації в суспільному секторі. Визначено методичний інструментарій оцінки рівня розвитку сільських територій. Розкриті особливості механізму регулювання розвитку сільських територій на локальному, національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях. Досліджені сучасні організаційно-структурні тенденції розвитку сільських територій в умовах формування креативної інноваційно-знаннеорієнтованої суспільно-економічної системи, що базується на засадах партнерства та кооперації. Представлено пропозиції щодо стратегічних напрямів стимулювання розвитку сільських територій в суспільному секторі України.

Видання розраховане на науковців, фахівців аграрної сфери, спеціалістів сфери державного управління, місцевого самоврядування, викладачів, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами та перспективами розвитку сільських територій.

УДК У9(4УКР)212.51 я73

© М. Ф. Плотнікова,
О. Ф. Присяжнюк, 2019
© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	9
1.1. Сутність розвитку як структурованої системи та чинники, що його зумовлюють	9
1.2. Гносеологічні засади сталого розвитку сільських територій	20
1.3. Теоретико-методологічні засади планомірного розвитку сільських територій.....	29
1.4. Регіональні аспекти управління розвитком сільських територій.....	38
РОЗДІЛ 2 ДИНАМІЧНІ СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	47
2.1. Акмеологічні засади планомірного розвитку економічних систем	47
2.2. Зарубіжний досвід розвитку сільських територій	57
2.3. Стратегічні орієнтири розвитку національної економіки	74
2.4. Механізми управління розвитком територіальних громад: інноваційно-інвестиційний аспект	81
РОЗДІЛ 3 АДМІНІСТРАТИВНО-ГЕШТАЛЬТНІ ПІДХОДИ В УПРАВЛІННІ.....	88
3.1. Адміністративний менеджмент в умовах глобалізації	88
3.2. Роль проєктного управління в забезпеченні розвитку сільських територій.....	104
3.3. Гештальтно-холістичні підходи до ноосферного розвитку сільських територій.....	122
3.4. Кластерні підходи у розвитку сільських територій України.....	135
РОЗДІЛ 4 РОДОВІ ПОСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПЛАНОМІРНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	145
4.1. Альтернативні підходи до розвитку світової спільноти	145
4.2. Феномен родових поселень як інструмент саморозвитку територій	160
4.3. Образ сучасного мешканця родового поселення як каталізатора суспільно-економічних змін.....	178
4.4. Публічне управління як система оптимізації суспільних відносин на сільських територіях	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	202
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕДМОВА

Соціально-економічні, політичні та екологічні пріоритети держави щодо розвитку сільських територій спрямовані на активізацію внутрішнього потенціалу регіону як перспективного сегменту реалізації соціально-екологічних та економічних стратегічних завдань. Досвід економічно розвинутих інноваційно- та інвестиційноактивних країн свідчить, що розвиток сільських територій являє собою процес створення національного добробуту і є одним з визначальних чинників соціально-економічних трансформацій, спрямованих на швидке подолання існуючих глобальних кризових явищ та є базисом стабілізації вітчизняної економіки. Реалізація внутрішнього потенціалу територій, забезпечення перспективного їх соціально-екологічного та економічного зростання, досягнення стратегічних цілей економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності національного виробника неможливі без формування земельних відносин, становлення людського капіталу, посилення ролі національної культури та свідомості, визначення системних підходів до управління, головним чином, за рахунок активізації внутрішнього потенціалу території та посилення соціально-економічних зв'язків між його учасниками.

Наразі більшість великих та малих населених пунктів мають гостру потребу в розвитку особистості людини, відновлення її потенціалу як каталізатора відродження країни та основної рушійної сили щодо її економічної, політичної та продовольчої незалежності й безпеки. Необхідно розширити можливості доступу населення до основоположного ресурсу – землі з метою прискорення модернізації національної економіки та пробудження національної історико-культурної спадщини народу, забезпечення переходу на якісно нову модель функціонування із забезпеченням сталого розвитку і раціонального використання обмежених економічних ресурсів у сфері суспільно-екологічної діяльності. Врегулювання земельних відносин значною мірою визначають темпи та динаміку економічного зростання в країні, формують передумови забезпечення зайнятості населення та росту продуктивності праці, а отже, є ключовим агентом перспективного соціально-економічного зростання. У зв'язку з цим вирішення наукових, організаційно-економічних питань сільського розвитку в умовах децентралізації національної економіки, багатофункціональний його характер через врегулювання відносин власності та господарювання мають надзвичайно важливе значення. Відкритий характер національної суспільно-економічної системи, з позиції перетоку ресурсів та капіталів, визначає вектори її розвитку, методи та механізми управління за домінуючого характеру свідомого підходу та практики саморозвитку. Динаміка становлення соціальних, економічних, техніко-технологічних, екологічних та системно-синергетичних явищ та процесів на сільських територіях є обумовленою розширенням сектора впливу на національну економічну систему та окремого індивіда в ній

низкою чинників як ендогенного, так і екзогенного характеру, вплив яких останнім часом значно посилюється.

Значний природно-ресурсний, техніко-економічний, історико-культурний, соціально-екологічний потенціал України визначає необхідність його розвитку, зокрема з позиції формування партнерських відносин між суб'єктами суспільного сектора та забезпечення національної самовизначеності, продовольчої та економічної безпеки, стійкого піднесення рівня свідомості та духовності нації. Основним оберегом та базовим стрижнем такого становлення є розвиток сільських територій. Наразі ж спостерігається їх депопуляція, занепад та невизначеність населення внаслідок структурних та системних трансформацій на основі політики децентралізації.

Концентрований вплив на сільські території крізь призму сприйняття обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції як базових індикаторів розвитку панував на території України ще з радянських часів й продовжував характеризувати державну політику в часи до та під час набуття нею незалежності. На всіх рівнях управління акценти в цьому випадку робилися на конкурентоспроможності національних економічних систем, головним чином, через досягнення конкурентоспроможності продукції. Значний внесок у розвиток цього питання зробили зарубіжні вчені, такі як М. Делягін, П. Кругман, С. Ліндер, Б. Олін, М. Портер, Д. Сакс, Л. Саммерс, Р. Фатхудінов, Дж. Харт, Е. Хекшер. Ці проблеми також вивчають вітчизняні дослідники, зокрема, К. Антоненко, Я. Базилюк, О. Білорус, Б. Буркинський, Я. Жаліло, В. Іноземцев, Б. Кузик, Д. Лук'яненко, С. Меншиков, А. Павленко, І. Спиридонов, Т. Циганкова, Ю. Яковець та інші. Пріоритетними напрямками досягнення конкурентоспроможності визначені зниження витрат виробництва, формування «привабливої» для потенційного споживача ціни та забезпечення обмеженого переліку характеристик товару. Переважаюча тенденція розгляду сільських територій з позиції галузевого підходу, спрямованість на стимулювання високотоварного виробництва призвели до зниження рівня зайнятості, розвитку локальної економіки, скорочення малих та середніх форм підприємницької активності, посилення імпоротної залежності національної економічної системи.

Різні аспекти теорії сільського розвитку є об'єктом постійної уваги широкого кола вітчизняних та зарубіжних дослідників. До найбільш відомих та актуальних наукових розробок у цій сфері можна віднести праці О. Бородіної, В. Гейця, Ю. Губені, Л. Попової, І. Прокопи, В. Россохи, П. Саблука. Надзвичайно гостро стоїть питання розвитку сільських територій в умовах євроінтеграційного вектора України, зокрема, з позиції формування засад кооперації як суб'єктів ринкових відносин. Концептуальні підходи до висвітлення причинно-наслідкових зв'язків у життєдіяльності селян є у працях В. Зіновчука, М. Маліка, Л. Молдаван, Г. Підлісецького, В. Юрчишина. Популяризація зеленої економіки, біоекономіки, механізмів сталого розвитку територій стали причиною появи визначення принципово нових підходів до становлення системно-синергетичних механізмів аграрної політики. О. Булав-

ка, В. Залізко, В. Нелеп, М. Хвесик, К. Якуба та інші вітчизняні вчені представили свій доробок у питанні відродження українського села, вирішення проблем його соціально-національної безпеки. Незважаючи на досить широку палітру наукових результатів у контурі цієї проблематики, низка питань залишається малодослідженими або дискусійними. Це актуалізує необхідність розширення та поглиблення наукових досліджень щодо розвитку елементів та складових організаційно-економічного механізму сільського розвитку в умовах децентралізації владних повноважень та визначає наукову актуальність та практичну значимість обраного напряму дисертаційного дослідження.

Засади забезпечення сталого сільського розвитку є сферою інтересів Є. Бойка, В. Борщевського, В. Залізко, В. Збарського, І. Гнибіденка, С. Горлова, Ю. Губені, Г. Кваснікова, В. Кулика, В. Мацибори, О. Мельника, О. Павлова, М. Хвесика та інших. Інструменти та механізми забезпечення добробуту населення та інклюзії на сільських територіях представлені у працях Т. Затонацької, Е. Лібанової, Л. Молдаван, І. Тараненко, О. Шубравської та інших. Особливості функціонування сільської економіки є предметом досліджень зарубіжних вчених – А. Вайес, П. Готліб, Г. Грін, С. Деллер, Дж. Кроматьє, Б. Ліу, Д. Маркуїлер, В. Петріков, К. Скот, Х. Талбот, Л. Хантер, К. Хуббард, М. Шаксміт та ін. та вітчизняних – Р. Косодій, О. Могильний, Т. Осташко. Теорія та методологія руралізму знайшла своє відображення у працях Г. Ван Дер Вурстен, С. Грейдус, П. Клавал, С. Краус, Д. Лін, Д. Моффат, Дж. Нуге та інших. Автори, головним чином, виходять з традиційних позицій розвитку, що наразі склалися, тоді як глобалістичні і, зокрема, урбаністичні підходи в управлінні соціально-економічною сферою засвідчили їх безперспективність. Тому потреба пошуку альтернативних шляхів виходу суспільства з соціально-екологічної кризи сформувала основу цього дослідження.

У вітчизняній та зарубіжній економічній науці питанням вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, формуванню нових умов господарювання, органічного виробництва й відродженню окремих сфер та галузей агропромислового сектора, в тому числі з урахуванням процесу глобалізації та виходу України на світові ринки, зокрема європейські, присвячені роботи В. Андрійчука, О. Булавки, В. Валентинова, Т. Зінчук, М. Зубця, Н. Куцмус, М. Лук'янової, А. Малиновського, Л. Михайлової, Н. Міщенко, О. Могильного, М. Орлатого, О. Попової, О. Риковської, В. Рябокона, О. Скидана, О. Шпичака, В. Ярового, О. Яценко та інших. Проблеми інвестиційного розвитку агропромислового сектора в контексті формування стійких тенденцій до зростання економічного добробуту в галузі аналізують у своїх працях І. Бланк, П. Гайдуцький, М. Кісіль, М. Коденська, Г. Козаченко, О. Крисальний, Т. Майорова, М. Малік, В. Ткачук, В. Уланчук, В. Федоренко, А. Череп та інші.

Метою дослідження була розробка та обґрунтування теоретико-методологічних та науково-прикладних засад управління багатофункціональним розвитком сільських територій в умовах децентралізації владних повнова-

жень національної соціально-економічної системи та посилення глобалізаційних викликів. Оптимізація діяльності адміністративно-територіальних утворень на всіх рівнях вимагає більш повного розкриття соціально-екологічних, галузево-технологічних та територіально-економічних особливостей їх розвитку. Динамічний характер формування відносин суспільного сектора в умовах децентралізації управління визначає потребу визначення принципово нових підходів до адміністрування, що й визначило актуальність досліджень.

Поява якісно нових типів поселень продемонструвала, що реалізація низки заходів уможливило матеріалізацію суспільних образів, зокрема щасливої і здорової родини, яка не лише зберігає, але й примножує любов у сім'ях, живиться здоровими смачними продуктами харчування, народжує й виховує талановитих членів суспільства, веде природо доцільний, безвідходний та гармонійний спосіб життя, має добробут в оселі та екологічно чисте середовище існування. Альтернативою традиційним формам зайнятості нових населених пунктів (екологічних та родових поселень) стали професії, що легко підтримують дистанційний характер робіт, такі як програмісти, редактори, дизайнери, письменники, оператори домашніх call-центрів, продавці Інтернет-магазинів тощо, а також організації кооперативів, зокрема обслуговуючих, створення міні-заводів, міні-пекарень, міні-ковалень тощо, запровадження у практику господарювання окремих родин з виробництва шнурків, шарпеток, гудзиків тощо (що легко обслуговуються однією особою), або виробництво екологічно чистої продукції. З позицій забезпечення самодостатності проживання в родових поселеннях, важливою є реалізація освітньої діяльності, екологічного та сільського туризму, організація дозвілля та відпочинку, організація та участь в ярмарках та інших заходах просування продукції та технологій у поселенні. Перераховані види діяльності являють собою сферу послуг, що з успіхом заміщують або доповнюють виробничі процеси, або, за своєю суттю, є унікальними та такими, що не можуть бути отримані в містах. Таким чином, реалізується принципово новий спосіб господарювання, що є більш ефективним порівняно з доходно-витратним, пропонованим у містах. Родові поселення – це своєрідний інституційно-інтеграційний активатор – еколого-економічний кластер, де відновлюється екологія, інфраструктура та формується досвід діяльності територіальних громад.

Досвід моделювання суспільних явищ на основі синергетики, враховуючи процеси обміну продуктами зовнішнього середовища, енергією та інформацією, використовуючи закони термодинаміки відкритих самоорганізованих систем, інформаційні закони зміни часу та соціальних закономірностей поведінки людини дозволяє оцінити перспективи розвитку в довгостроковій перспективі. Ентропія як характеристика діяльності окремого індивіда відображає зростаючу дезорганізацію сучасного суспільства. В той же час, неоднорідний та стохастичний вплив кожного на систему в цілому дозволяє сформулювати уявлення про впорядкованість суцільного процесу життєдіяльності людства. В кожний конкретний проміжок часу енергетичнодіюча складова досягає термодинамічної рівноваги, якщо знехтувати малими

флуктаціями кожного окремо взятого індивідуума. Практика доводить, що у процесі еволюції приріст ентропії зростає, що визначає потребу формування нової аграрної політики, зумовленої зміною економічної ситуації та історичним періодом розвитку українського суспільства. Процес багатофункціонального розвитку на перше місце висуває соціально-екологічні наслідки управління територіальними утвореннями, докорінно змінюючи характер, форми, механізми та інструментальне забезпечення розвитку сільських поселень. У цьому контексті постає необхідність дослідити сутність та специфіку планомірного розвитку сільських територій, а також сформувати інструментарій та механізми його забезпечення. Потреба пошуку креативних підходів управління, забезпечення мотиваційного важеля мешканців територій до соціально-економічного зростання, потреба формування аграрної політики, з позиції забезпечення системного та стратегічного підходу, соціальної спрямованості та відповідності принципам сталого розвитку, зумовили вибір теми дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сутність розвитку як структурованої системи та чинники, що його зумовлюють

Умови глобалізації світової економіки та загострення конкуренції як на вітчизняному, так і міжнародному ринках, визначили перед Україною завдання зміцнення власних позицій на світовій арені як конкурентоспроможного гравця та стійкої соціально-екологічної системи розвитку національного сектора. Посилення інтеграційно-інституційних, глобалізаційних процесів та конкуренції зумовлює необхідність застосування якісно нових підходів і механізмів розвитку сільських територій, враховуючи виклики рівня та якості життя, екологізації, інноваційно-інвестиційних тенденцій, інформатизації, інституціоналізації, капіталізації тощо. Сільські території країни мають значний потенціал нарощування стійкості системи з огляду на перспективи підвищення продовольчої й екологічної безпеки країни, рівня та якості життя її населення через розвиток органічних, безвідходних біотехнологій, формування механізмів самозабезпечення та саморозвитку територій з пріоритетністю соціально-екологічних наслідків господарювання і життєдіяльності. З іншого боку, посилення інтеграційних процесів у світовому економіко-політичному просторі визначає вектор розвитку національного господарства. Виважена внутрішня та зовнішня політика у соціально-економічній сфері сприятиме реалізації внутрішнього потенціалу, нарощуванню стійких переваг порівняно з провідними країнами-експортерами продовольства як за ціною, так і за якістю та асортиментом. Наукова думка повинна оперативно реагувати на виникнення викликів, визначаючи чинники, що їх формують, та пропонуючи напрями і механізми їх вирішення.

Реструктуризація економіки знаходить своє відображення у зміні взаємозв'язків елементів системи, що має сформовану структуру та ієрархію. Найпоширенішими видами структур в економіці є такі: галузева, вартісна, регіональна, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, структура економіки в розрізі великих секторів, структура виробництва і споживання, структура інвестицій¹. Кожна з них відображає певні аспекти розвитку суспільного сектора і впливає з сутності економічної політики (рис. 1.1). Так, структура за функціональними зв'язками поділяється на організаційну, виробничу, економічну; за управлінськими зв'язками – на лінійну, функціональну, дивізійну, адаптивну (проектну, матричну, програмно-цільову, мережеву та ін.) і змішану; за рівнем – на міжнародну, державну, суспільно-господарську, регіональну, зональну, місцеву; за об'єктом – міжгалузеву, секторну, галузеву,

¹ Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. КНЕУ, 2005. – 292 с.; Методы экономических исследований в агропромышленном производстве / под ред. В.Р. Ботева. М.: РАСХН, 1999. С. 127–137.

виробничу; за сферою діяльності – економічних категорій, економічного розвитку, ризику, організаційно-правовими формами власності, суспільного виробництва, управління тощо. В теорії існує багато різновидів організаційних структур (функціональна, матрична, федерально-децентралізована, фінансова тощо). Вимогами до таких структур є структурованість і регламентованість, за інших умов дії і рішення окремих ланок будуть дублюватися, що спонукатиме до збільшення витрат часу і ресурсів.

Класифікація структур в економіці	→	за різноманітністю (проста, складна)
	→	за зв'язками (внутрішні, зовнішні)
	→	за галузями (сільське господарство, промисловість, торгівля, сфера послуг, освіта, транспорт тощо)
	→	за здатністю реагувати на зміни зовнішнього середовища (консервативна, адаптивна)
	→	за здатністю приймати управлінські рішення (централізована, децентралізована)
	→	за суб'єктом (виробництва, споживання, інвестиції тощо)
	→	за функціональними зв'язками (організаційна, виробнича, економічна)
	→	за рівнем (світова, державна, суспільно-господарська, регіональна, зональна, локальна)
	→	за об'єктом (загальнодержавна, міжгалузева, секторна, галузева, виробнича)
	→	за сферою поширення (економічних категорій, економічного розвитку, ризику, організаційно-правовими формами власності і господарювання, управління тощо)
	→	за управлінськими зв'язками (вертикальна, горизонтальна, лінійна, функціональна, дивізійна, адаптивна, які, в свою чергу, поділяються на проектні, матричні, програмно-цільові, мережеві, діагональні, змішані)

Рис. 1.1. Класифікаційні ознаки структур в економіці

Джерело: власні дослідження.

В економічній теорії відокремлюють поняття «організаційна структура як стійкий в часі розподіл ресурсів і людей, який забезпечує реалізацію управлінських рішень і тягнє до стабільності»². Тому можна стверджувати, що основою ефективної адаптації організації до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища є динамічна оптимізація бізнес-процесів. У такій

² Шафафова Е. Организационная структура как инструмент управления персоналом: основные тенденции XX века. ПЕРСОНАЛ-МИКС. № 3 (10). URL: http://www.personal-mix.ru/published/article.phtml?at_id=378 (дата звернення: 28. 11 2017)

постановці завдання організаційна структура уявляється як система обмежень, а оптимізовані кількісні характеристики бізнес-процесів – як параметри цільової функції. Формування горизонтальних і вертикальних структурних зв'язків є важливою умовою успішної адаптації системи до змінних умов зовнішнього середовища.

Структура як ієрархія елементів характеризується зміною станів, структуризацією, які орієнтуються на зміни в зовнішньому середовищі³. На думку Шапурова Д. та Риженко Н., економічний ефект структуризації може бути досягнутий лише за умови оптимізації оподаткування, мінімізації господарських ризиків, досягнення максимальної безпеки господарської діяльності підприємства⁴. В той же час, надмірний вплив на природне середовище, незадоволення основних потреб економіки в інвестиційних ресурсах, а населення – в послугах та продовольчих товарах знижує загальний рівень ефективності структуризації. Два переважаючі напрями реструктуризації – це відповідність державним та локальним цілям (економічні, соціальні, техніко-технологічні та ін.)⁵. З позицій функціонування сучасної економіки, надзвичайно важливим є розмежування понять «структуризація» та «реорганізація» як використання власних ресурсів на реалізацію потенціалу, удосконалення організаційної структури, видів діяльності тощо⁶. Неспроможність ряду систем оптимізувати власну структуру та визначити оптимальний вектор розвитку призводить до зниження їх потенціалу. Ефективною вважається така структура, яка визначає раціональні розміри і співвідношення між окремими підрозділами і їх складовими, проте, можна досягти різних результатів при однакових організаційних змінах. Дослідження категорії «структуризація» зумовлюється її динамічністю та багатогранністю, множиною інструментів та цілей проведення, що дозволяє виділити наступні її види: за ступенем – часткова і комплексна, за формою – оперативна і стратегічна, за видом – адаптаційна, випереджувальна, управлінська, технічна, економічна, фінансова, санаційна (рис. 1.2). Тому під структуризацією в системі суспільних відносин розуміємо систему заходів, які спрямовані на формування загально державних, внутрішньогалузевих, міжгалузевих і регіональних пропорцій між розмірами суб'єктів суспільних відносин, зв'язками між ними, обсягами продукovanого продукту. Структуризація спрямована на забезпечення збалансованого розвитку окремих структур, їх елементів та об'єднань, рівня розвитку продуктивних сил, ефективністю взаємодії з надсистемами, результативністю впровадження інновації, в тому числі в соціальній сфері.

³ Словарь терминов по городскому кадастру, экономической оценке недвижимости. / Лесных И.В.и др. Новосибирск: Изд-во СГГА, 1998.

⁴ Шапуров Д. Комплексная реструктуризация корпорации. Слияния и поглощения. 2003. № 2. С. 44–48; Рыженко Н.Г., Жидачева Н.А Структуризация и систематизация сюжетных задач по сложности их решения. Вестник Омского университета. 1998. Вып. 4. С. 111–114.

⁵ Бень Т., Довбня С. Проблеми і передумови ефективної реструктуризації підприємств. Економіка України. 2002. № 5. С. 37–38.

⁶ Белов А.С. Стратегия реструктуризации: от «натуральной» диверсификации к специализированной конкурентоспособности. Предпринимательство в промышленности: пути развития: материалы II Междунар. конф., 26 ноября. 2003. URL: <http://subcontract.ru/Conf2003/Disk/sb2/belov.html> (дата звернення: 08. 03. 2018)

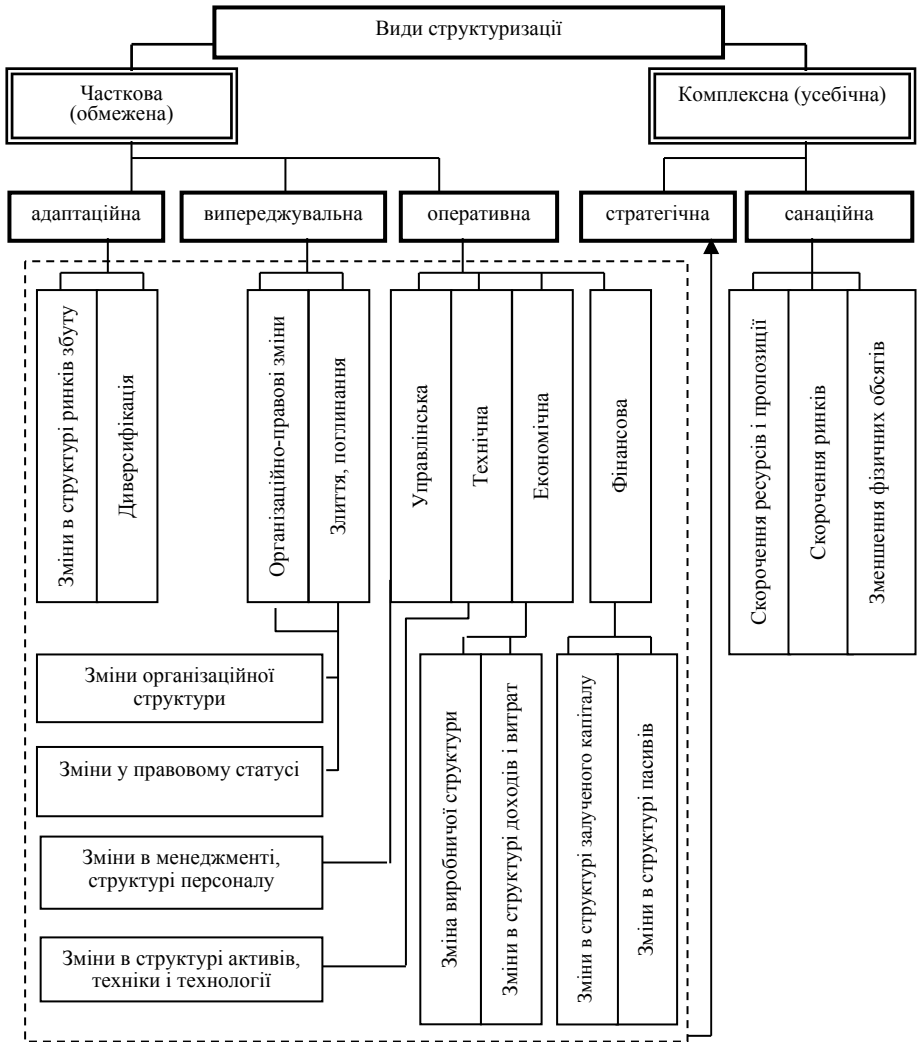

Рис. 1.2. Види структуризації

Джерело: сформовано на основі⁷.

Отже, процес структуризації є процесом, що створює ефект синергії внаслідок системної взаємодії елементів у складі цілого. Процес структуризації передбачає створення нової структури, яка частково або повністю втрачає ознаки материнської, що її породила (рис. 1.3). Виходячи з вищенаведеного,

⁷ Методы экономических исследований в агропромышленном производстве / под. ред. В.Р. Ботева. М.: РАСХН, 1999. С. 128; Тивончук С.О. Оцінка ефективності розвитку галузей агропромислового виробництва. Економіка АПК. 1997. №4–5. С. 27–32

завданнями структуризації є регламентація, координація, моніторинг діяльності систем і їх елементів з метою досягнення ними стійкої переваги.

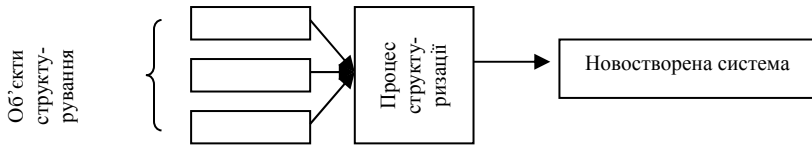

Рис. 1.3. Процес структуризації

Джерело: власні дослідження автора.

Таким чином, метою структуризації вбачаємо: побудову такої цілеспрямованої структури, що спроможна здійснювати управління високоефективним набором процесів-напрямоків (набуття нових або посилення існуючих позицій, припинення неефективних видів діяльності); можливість оцінки зв'язків між процесами-напрямами з метою досягнення сутнісних переваг (оцінка отриманого синергетичного ефекту); пріоритети інвестування і спрямування ресурсів системи в найбільш привабливі і перспективні процеси-напрямки; формування відповідних дій на зміни зовнішніх умов; об'єднання стратегічних ініціатив ключових елементів; формування вузьких і специфічних (або диверсифікованих) підходів, для підтримання функціональної стратегії, виконання поточних завдань. підтримуємо думку Ф. Котлера, який стверджував, що порівняльна перевага стає стратегічно важливою за умови надання декількох унікальних оцінок, а також істотної різниці потенціалів виробників протягом тривалого часу⁸. Це дозволяє говорити про розвиток системи та відповідне нарощування її потужності та потенціалу, що визначається уявленням про систему як сукупності елементів, її здатності переходити з одного стану в інший, набувати якісних і кількісних змін⁹. Саме у співвідношенні та взаємодії структурних елементів цілого та зовнішнього середовища виявиться результуюча позиція досліджуваної системи в цілому¹⁰. Такі базові властивості системи як цілісність, стійкість та рівновага, залежні від зовнішніх перетворень, та внутрішня спрямованість визначають напрям та здатність системи до змін (рис. 1.4).

⁸ Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. М.: Прогресс, 1990. 656 с.; Алексеенко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок. К.: Видавничий будинок "Максимум". Тернопіль: "Економічна думка", 2000. 592 с.

⁹ Алексеенко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок. К.: Видавничий будинок "Максимум". Тернопіль: "Економічна думка", 2000. 592 с.; Толковий словарь Владимира Даля. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955.

¹⁰ Економічна енциклопедія: у 3-х томах. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр "Академія", 2002. Т.3. 952 с.; Сухарський В.С. Економічний словник-довідник. Тернопіль: навчальна книга. Богдан, 2002. 328 с.; Экономика и организация производства: Словарь / Редкол.: Г.С. Прокопьев (отв. ред.) и др. М.: Экономика, 1983. 272 с.

Рис. 1.4. Системно-синергетичні підходи до визначення категорії «розвиток»

Джерело: власні дослідження.

Розвиток як системно-синергетична характеристика змін системі є базисом діяльності суспільно-економічних формацій та основою їх функціонування. Поділяємо позицію авторів, які визначають головне завдання будь-якої системи до оптимізації власної діяльності і функціонування та здатність до розвитку в довгостроковому періоді (модель оптимізації), за якої досягається корисний, раціональний ефект для системи в цілому та/або навколишнього простору. Вплив зовнішніх чинників часто-густо є системо утворюючим і визначає реакцію системи¹. Подібність цільової орієнтації є об'єднуючо-організуючим чинником та умовою подальшої скоординованості систем у

¹ Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. КНЕУ, 2005. 292 с.; Методы экономических исследований в агропромышленном производстве / под ред. В.Р. Ботева. М.: РАСХН, 1999. 260 с.;

більші утворення. Зокрема, поширеними є підхід, що окреслює якісні або кількісні зміни системи з позиції розширення та/або звуження реакції процесів та результатів їх перебігу як сукупність категоріальних одиниць. Враховуючи зазначене, розвиток є поступальним рухом, що супроводжується якісними змінами й переходом системи з одного стану в інший з нарощуванням потенціалу, енергетичної насиченості, потужності та композиту¹.

Екстенсивний розвиток характеризується нарощуванням обсягів за рахунок більшого ресурсного споживання і реалізується в разі ненасиченого зовнішнього по відношенню до системи середовища та відсутності конкуренції між учасниками взаємодій; інтенсивний – включає посилення якісних параметрів змін, за умови реалізації системних зрушень, поглиблення змагальницького підходу, вичерпності ресурсів та як наслідок зниження енергетичних витрат у розрахунок на одиницю приросту. Інноваційний розвиток передбачає запровадження радикальних, принципово відмінних підходів у використанні і реалізації потенціалу, функціонуванні та управлінні становленням систем в умовах мінливого середовища, визначеної місії, а перетворення екзогенних та ендогенних чинників – у потенційні можливості².

Ідеальний розвиток системи передбачає наявність результативного синергетичного ефекту внаслідок впровадження ефективної взаємодії чинників екзогенного та ендогенного походження, єдиного вектору керуючої й керованої системи, максимальне використання потенціалу ситуації. Його ознаками є безперервність та динаміка, цілеспрямований характер змін, стійких до зовнішнього впливу. На відміну від ідеального, реальний розвиток передбачає переважно адаптаційну реакцію на зовнішнє середовище, а радикальний – характеризується кардинальною зміною зовнішнього середовища³. Підтримуємо думку авторів, які відмічають зростаючий характер енергопотенціалу системи внаслідок її розвитку, що супроводжується якісними змінами її станів та рівнів, характеризується (етапністю проходження), циклічністю досягнень (найвищий щабель одного рівня є найнижчою точкою наступного) тощо⁴. При цьому, випереджаючий розвиток характеризується інноваційністю, радикальністю та циклічністю.

Розвиток як соціально-економічне явище є похідною від загальних процесів, що протікають у Всесвіті та на планеті Земля, зокрема. Динамічний характер змін середовища спонукає формувати адаптаційно-координаційну

¹ Секлитова Л.А., Стрельникова Л.Л. Жемчужини Высших истин. Контакты с Высшим Космическим Разумом. М.: Амрита, 2012. 208 с.

² Юрченко Е. Українська наука та освіта як фундамент стратегії випереджального розвитку для України. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 17. С. 149–153.

³ Ілляшенко Н.С. Провайдинг інновацій: концепт лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2013. С. 12.

⁴ Секлитова Л.А., Стрельникова Л.Л. Матрица – основа души. М.: Амрита, 2012. С. 157; Юрченко Е. Українська наука та освіта як фундамент стратегії випереджального розвитку для України. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 17. С. 149–153; Ілляшенко Н.С. Провайдинг інновацій: концепт лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2013. С. 8.

та просторово-динамічну позиції суб'єктів, що її становлять. Щодо суспільства як складової загальної біосфери планети, яка є активною частиною глобальної екосистеми, то йому, аналогічно як і системі вищого порядку, притаманні цілісність, системність, різноманітність («що зверху, те й низу»¹). Перебуваючи проекцією процесів більшого масштабу, соціально-економічна система відображає їх, володіючи, водночас, властивими саме їй особливостями та функціями. Зокрема, огляд праць вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє зробити висновок про циклічно-радикально-еволюційно-інноваційний характер змін суспільних формацій, обумовлених НТП, інтелектуалізацією капіталу та розвитком суспільства в цілому, що відображається наявними освітньо-світоглядними підходами та цілеспрямованим впливом системи вищого порядку по відношенню до системи нижчого порядку й базовими механізмами в ній виступають стимули та мотивація². Результатом таких змін є ріст енерго-інформаційного потенціалу. З позиції окремого індивіда вони обумовлені потребами (піраміда Маслоу). Об'єднані у групи, громади, суспільство тощо індивіди виявляють якісно нову цільову функцію – розвиток суспільства відповідно до цього цілей та завдань. Керуючою структурою в цьому випадку стає гештальт (образ, – позитивний зразок, спроможний скеровувати думками індивідів, заохочуючи їх до певного типу поведінки)³. Прикладний підхід до визначення розвитку суспільства має акмеологічно-гештальтні (наявність ідеалу, образу, до якого прагне людство чи окрема його група) ознаки.

Проблемам активізації суспільно-економічних процесів, організації, інвестиційної та інноваційної діяльності, з метою розвитку сільських територій, присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Такими є результати досліджень Н. Зіновчук, В. Зіновчука, О. Скидана. Правові основи взаємодії і вирішення суспільно-економічних питань знаходять своє рішення у низці нормативно-правових актів (Закони України «Про особисте сільське господарство», «Про фермерське господарство», «Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р.» тощо). Аспекти регіонального розвитку територій, можливості використання європейського і світового досвіду в діяльності національних і наднаціональних формувань описані Т. Зінчук. Теоретичні, методологічні і практичні аспекти розвитку сільських

¹ Ян ван Рєкенборг Изумрудная скрижаль и герметический свод Гереса Трисмегиста. Т. 2. М.: Амрита-Русь, 2004. 304 с.

² Гештальти соціально-економічних систем: монографія / Мосієнко О. В, Ходаківський С. І., Вольська В. В. та ін. / за ред. С. І. Ходаківського. Житомир: Рута, 2016. 226 с.; Ерохин С. А. Синергетическая парадигма современной экономической теории *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 1–2. С. 4–18; Серков Л. А. Синергетическая модель экономического роста с учетом слияний и поглощений компаний. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 9 (147). Экономика. Вып. 20. С. 113–117; Юрченко Е. Українська наука та освіта як фундамент стратегії випереджального розвитку для України. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 17. С. 149–153; Urquia-Grande Elena Socio-economic factors determining the participate in an agriculture project in rural Etiopia. *Urquia-Grande, Elena; Cristina del Campo. Iberoamerican journal of development studies*. 2017. Volume: 6, Issue: 2, Pages: 5–27, Published: JUL-DEC 2017.

³ Gestalt Therapy Around the World 1st Edition by Eleanor O'Leary (Editor). CHICHESTER: Wiley-Blackwell, 2013. 378 p.

територій, а також перспективи оптимізації національної аграрної політики знаходяться в центрі уваги В. Юрчишина, О. Бородіної, В. Збарського І. Прокопи, Л. Шепотька. Питання ресурсного забезпечення, обумовлені обмеженнями в їх кількості, з позицій залучення до виробничого процесу, є темою досліджень Л. Давиденко. Напрямок виходу з ситуації, що склалася в селах, є вирішення проблем депресивності територій знаходять своє відображення у низці нормативно-правових актів, прийнятих на вищому рівні в країні. У той же час, наявність асиметрій і диспропорцій у розвитку сільських територій вимагають подальших економічних, політичних, соціальних і екологічних перетворень як у світовій економічній системі, так і в Україні, зокрема. Всі зростаючі потреби товаровиробників та інших користувачів природних ресурсів вимагають від учасників суспільних стосунків знаходження можливості забезпечувати стійкий розвиток як у глобальному, так і на регіональному рівнях, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню темпів економічного зростання виробництва, а також гармонізації стосунків людини і природи.

Законом існування є розвиток – невинний рух, еволюція простору та структур у ньому. Самовдосконалення людини як системи неможливе без удосконалення світу навколо. Гармонізація відносин «Людина-Природа» можливе завдяки механізму пермакультурного дизайну, який поєднує забезпечення споживчих потреб суспільства з відновленням природно-ресурсного потенціалу на основі природодоцільної безвідходної життєдіяльності, запровадженню відновлюваних джерел енергії, органічного виробництва та біоадекватних методик освіти й виховання внаслідок цілісного характеру вдосконалення частин та світу. Одним з напрямів реалізації даного підходу є організація та функціонування родових поселень, діяльність яких спрямована на забезпечення стійких засад соціально-екологічного та економічного розвитку в умовах євроінтеграції та децентралізації влади в Україні.

Саме таким є розвиток сільських територій як складова просторово-соціальної системи країни, що має свою специфіку та особливості становлення. Найбільш активними з позицій регіоналізації управління є природно-сировинний, виробничий, науковий, фінансовий, трудовий та інші види потенціалів, які реалізують сукупну можливість суспільно-господарського комплексу до відкриття, освоєння та продукування матеріальних та духовних благ. Динамічний характер зміни середовища та об'єктів у ньому в разі підвищення результативності, якісного складу та структури складових та системи в цілому отримав назву розвитку. Пряма залежність результату від потенціалу суб'єкта змушує вивчати його елементарний склад, а також систему взаємозв'язків між ними та зовнішнім середовищем. Традиційно виділяють економічний (в т. ч. інвестиційний, науковий, інформаційний, споживчий, виробничий – технічний, технологічний, трудовий, управлінсько-організаційний), екологічний (в т. ч. потенціал природних ресурсів, енергетичний), соціальний (в т. ч. суспільно-психологічний, історико-культурний) та інші види потенціалу середовища та суб'єктів у ньому. Саме потенціал середовища та суб'єкта в ньому є стартовим чинником, що визначає напрям

та результативність змін, а отже, вимагає попереднього, поточного та перспективного моніторингу, а також стратегічного планування в межах глобалізаційних процесів, що протікають. Мотиваційний механізм розвитку сільських територій (рис. 1.5) зумовлений як наявністю глобалізаційних підходів, так і локалізацією потреб мешканців територій.

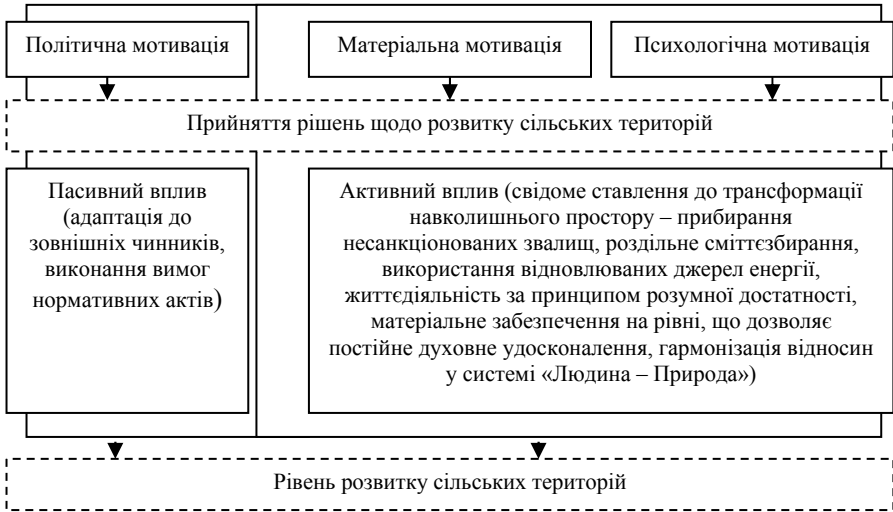

Рис. 1.5. Мотиваційний механізм розвитку сільських територій
Джерело: власні дослідження.

Головною складовою та вихідним параметром розвитку сільських територій є стан природно-ресурсного потенціалу. Адаптуючи класифікацію зарубіжних та вітчизняних вчених до природно-ресурсного потенціалу, відносимо такі природні ресурси як земля – ґрунт, надра, базис, територія, ландшафти; мінеральні ресурси – кольорові та чорні метали, агрохімічна сировина, будівельні матеріали, дорогоцінні та напівдорогоцінне каміння; вода – поверхневі та підземні води, стоки; біотичні ресурси – рослинний та тваринний світ; паливно-енергетичні ресурси – нафта, природний газ, кам'яне вугілля, горючі сланці, радіоактивна сировина, торф, дрова; енергетичні ресурси – енергія вітру, сонця, річок та термальних вод, біоенергетичних культур; території, що особливо охороняються¹. Світова практика трансформації суспільством природного середовища, з метою господарського освоєння та експлуатації, отримала назву природокористування, що включає ресурсоспоживання, з метою задоволення потреб

¹ Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., 2-е вид., стеріотипне. Львів: «Новий світ-2000», 2004. С. 144.

суспільства. До ресурсоспоживання також відносять дослідження, підготовку та видобуток необхідних компонентів².

Систематизація форм прояву потенціалу щодо впливу на територію дозволила виділити такі основні групи потенціалів: економічний (техніко-технологічний, виробничо-господарський, адміністративно-правовий, інфраструктурно-інституційний), соціальний (трудоий, історико-культурний, демографічний, науковий, інформаційний), екологічний (біологічний, природно-сировинний, енергетичний). В економічній літературі категорія економічного потенціалу трактується крізь призму формування умов, засобів праці в процесі забезпечення максимізації обсягів матеріального виробництва на певному етапі розвитку продуктивних сил³. Характерною ознакою розвитку, в тому числі території чи регіону, є якісна зміна (приріст) внутрішнього потенціалу об'єкту розвитку внаслідок системоутворюючого впливу внутрішнього та зовнішнього середовища (рис. 1.6). Економічний потенціал країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим та науково-технічним потенціалом, накопиченим національним багатством.

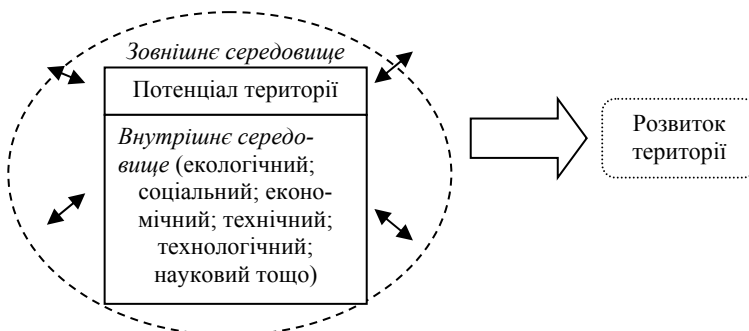

Рис. 1.6. Структурно-логічна схема розвитку території

Джерело: власні дослідження.

Підтримуємо думку М. А. Хвесика, який стверджує, що стратегічними пріоритетами розвитку екологічного потенціалу, зокрема природно-ресурсного, є використання альтернативних джерел енергії, енергоефективне, ресурсозберігаюче, екологічно безпечне обладнання та устаткування для здійснення

² Чепек В.Н. Экономика природопользования. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 320 с.; Экономический потенциал региона: приоритеты использования: монография / Школа Г.М., Ореховська Т.М., Козьменко Г.Д. та ін. за ред. Г.М. Школи. Чернівці, 2003. 464 с.

³ Экономический потенциал Страны Советов / Кириенко Н.М., Ступницкий И.С., Нестеренко В.П. и др. под. ред. Н.М. Кириенко. К.: Вища школа, 1982. 295 с.; Фототов А.Г. Ресурный потенциал: Планирование, управление. М.: Экономика, 1985. 151 с.; Большой энциклопедический словарь. М.: Науч. Изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1456 с.; Экономический словарь-довідник / під ред. С.В. Мочерного. К.: Фіміна, 1995. 367 с.; Райзберг Б.А. Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., исправ. М.: Инфра-М, 1998. 479 с.; Жулавский А.Ю. Экономический потенциал территории: теория и практика оценки. *Вісн. Сум. Держ. Ун-ту*. 1996. № 1. С. 142–147.

процесів підготовки, споживання та утилізації невикористаних ресурсів, а також управління процесами охорони й оздоровлення людини та навколишнього середовища, в тому числі у рамках забезпечення споживання екологічно чистих харчових продуктів⁴.

Головною метою структуризації є підвищення ефективності суб'єктів суспільних відносин⁵. Таким чином, основу процесу структуризації в економічній літературі складають наявний запас заходів, важелів, механізмів і інструментів, що змінюють організаційну структуру виробництва і приносять дохід. В цілому підтримуючи дослідників, вважаємо за доцільне відмітити нерівнозначний характер дії окремих елементів потенціалу на його результативну складову, зокрема вплив людського капіталу та часу як просторово керуючої складової розвитку. Консервативний характер змін, що закладені ринковою системою, визначає переважання витратного підходу в управлінні трансформаціями потенціалу суспільного сектора. Високий рівень інтенсивності використання земельних угідь став причиною погіршення природно ресурсного потенціалу територій. Значно нижчий за інтенсивністю напрям відтворення (порівняно з темпами господарського використання) та охорони природних ресурсів спонукав до пошуку альтернативних підходів до відновлення базових ресурсів територій.

1.2. Гносеологічні засади сталого розвитку сільських територій

Оцінки розвитку територій динамічно змінювались за масштабами досліджень, їх вектором, спеціалізацією та критеріями, зокрема, з позиції конкурентоспроможності провідними є праці П. Кругмана, С. Ліндера, М. Портера, Д. Сакаса, Л. Саммерса, Дж. Харта, а також такі дослідники як Я. Базилюк, О. Білорус, Б. Буркинський, М. Делягін, Я. Жаліло, Б. Кузик, Д. Лук'яненко, С. Меншиков, Р. Фатхутдінов та інших (рис. 1.7).

Природодоцільна діяльність, яка визнана пріоритетним напрямом світового стратегічного зростання, має протилежний від технократичного укладу вектор розвитку й сприяє розквіту нації внаслідок підвищення стійкості її соціально-екологічної та економічної складових. Останнє активно реалізується в межах родових та екологічних поселень, які формуються у всіх кутках світу.

Підтримуємо думку В.А. Колоколова, який відмічає, що інноваційний механізм – це організаційно-економічна форма здійснення інноваційної

⁴ Хвесик М.А. Институциональная модель природокористування: пострадянський формат К.: Кондор, 2007. С. 35.

⁵ Гохан П. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 741 с.; Гринтас Я.М. Организационное проектирование и реструктуризация (реинжиниринг) предприятий и холдингов: экономические, управленческие и правовые аспекты: практ. пособие по управлен. и финанс. Консультированию. М.: Волтерс Клувер, 2005. 216 с.